

Одноманітно минула зима на хуторі. Прийшов великий піст; одговілися, піст проводили й Великодня святого діждалися. На святах, коли господарі поїхали до пан-отця Нила вгості, Лукія сам-на-сам із своїм сином удруге повторила ту саму сцену, що й на Різдвяних святах, тільки що тепер вона вже вперше наділа нову спідницю й юпку, а голову повязала шовковою хусткою, — все це, як знаємо, були дарунки старого Якіма.

Та пополудні зайшов на хутір угорець із різними “краплями”.

Коли він постукав у вікно, то Лукія, що саме захопилась була розмовою з сином, трохи злякалася та зараз же стямилась, одсунула засув і впустила угорця до хати.

Угорець, звісно, був у капелюсі з широкими крисами та кулястим верхом, у широкій синій кереї, за плечима мав короб, у руках довгий ціпок, а сам із довгими вусами.

Лукія попрохала його сісти на лаві, й він без церемонії так і зробив, спершу скинувши з плечей короба, а Лукія тимчасом поклала свого Марочка в колиску й закрила його ряденцем, боячись лихого ока. Потім вона повернулася до угорця й запитала його.

— Які ж у вас є ліки?

— Ліки? У мене всякії, різні єсть краплі: і на зуби, і на голова, і на рука, і на нога — всякії краплі єсть, тільки хорош фрау деньга буде не жалкувать! — сказав угорець, досить нахабно всміхаючись.

— Ну, гаразд; а чи є в тебе такий лік, щоб од усякої хворости дитині поміг?

— А як же! Від різної хороби різні, всякі краплі єсть.

І він розкрив свій короб і почав показувати їй пляшечку за пляшечкою з різнобарвними рідинами.

— Оце від зуба, це — від голова, це — на пропасниця, це — на рука, це — на нога, це — як животик трохи не тее...

— А семібратньої крови не маєш? Вона сама від усіх хороб помагає.

— Єсть, єсть! Знайду зараз.

І він скоро дістав із короба загорнену в папір семібратню кров. Це були невеличкі грудочки чогось скамянілого, щось ніби дрібні скойки темнорожевої барви; а чому це звуть семібратньою кровю, того й самі угорці не знають.

— А що коштуватиме ота грудочка?

— Це — два карбованці й пів.

— Ой, Боже, мій! що ж мені робити? Я тільки три копи маю.

— Тільки одна карбованець і пів? Не можна, — трохи мало, хіба ще, хороший фрау, чарочку шнапс, розумієш — горілка, і трошки їсти.

— Добре, і горілки дам, і їсти дам, уступіть тільки мені, ради Бога, за три копи.

— Добре, добре! Віддаю, — і він подав їй грудочку чарівного ліку.

Вона взяла його побожно, загорнула в шматочок полотна й заховала за образи; потім дістала із скрині мідяні гроші, розплатилася з угорцем, самого його посадила за стіл, дістала з мисника восьмикутну розмальовану пляшку з горілкою й поставила перед ним; поставила паску, холодне порося й пиріжки з сиром та із сметаною. Поставивши все як слід, поклала йому на коліна білий рушник, вишитий на краях червоною заполоччю, а сама відійшла до колиски.

Угорець, хоч і прохав тільки трошки шнапсу, проте випив дві чарки зразу одна по

одній, а третю, — після першого шматка поросятини. Зівши все, що було поставлено на столі, угорець чемно вклонився Лукії, потім попрохав вогню, запалив свою порцелянову люльку з кривим чубуком і почав збиратися в дорогу. Поклавши короб на спину, керую на плечі, капелюх на голову та взявши ціпок у руки, він іще раз уклонився Лукії та й пішов із хати.

Лукія, випровадивши угорця за ворота, вернулася до хати, підійшла до колиски, відхилила ряденце й, побачивши, що Марко спить, перехрестила його й ледве доторкнулася губами до його почервонілої щічки, боячись розбудити його поцілунком.

— Тепер я, хвалить Бога, спокійна, — говорила вона до себе: тепер я добре знаю, що мій Марочко буде живий і здоровий; тепер я маю лік на всяку недугу, а за щастя його я вже певка: я виблагаю йому в Бога й вік довгий, і долю добру... Чи сказати йому колись, що я його рідна мати? чи ніколи не говорити?

І вона задумалась.

— Ні, не скажу, ніколи не скажу! Хіба перед смертю на сповіді покаюся, а то нікому в світі не скажу!

І з тим словом, вона прибрала з столу після угорця, підійшла до колиски, подивилася на сина, стала навколішки перед образами й, плачучи, молилася за життя та щастя улюбленого сина...

Сонце вже зайшло; челядь, співаючи, вернулася додому. Нарешті ворота відчинилися, й приїхали самі господарі.

— А ми, Лукіє, на дорозі угорця зустрінули, — хвалилася Марта, входячи в хату, — і я в нього купила семибратньої крові для нашого Марочка: Бог його знає, а може що й трапиться коли, то в нас і лік буде.

— А що, він спить? — спитала вона, вже знизивши голос.

— Спить, — відповіла Лукія тихо: — І тут угорець був, і я також семибратньої крові купила.

— “Ой гоп по вечері,
Затуляйте, діти, двері,
А ти, стара, не журись
Та до мене прихились”...

Так приспівував веселий Яким, входячи до хати!

— Цить!.. паний лобуре! — проговорила пошепки Марта, вказуючи на колиску.

Яким замовк і, нібито злякавшись, скинув шапку й почав христитися перед образами, потім мовчки роздягся й ліг на постіль.

— Ну, вже й той отець Савелій... а бодай-же його!..

— Цить!.. просичала Марта.

Яким замовк, поклав голову на подушку й скоро заснув. Незебаром за його слідом пішло й усе, що жило на хуторі..

Весна швидко розвивала зелені віті в Якимовім гаю; черешні, вишні й усі овочеві дерева поверх зеленого листу вкрилися молочним, білим цвітом, а земля — різнобарвним рясом. Почалася робота в полі. Яким вирядив у дорогу своїх чумаків із пшеницею, та сам не пішов чумакувати: боявся, щоб не довелося покласти свої старі кості десь на чужині,

в степу, при дорозі, як то часто трапляється з завзятими чумаками. Вирядивши чумаків, він із покорою взявся до пильної праці на своїй пасіці:

— Де вже мені тепер по дорогах вештатися та з купцями торгуватися? Моє діло тепер — вертоград та бджілки Божії!.. Нехай молоді чумакують!

І він мало не зовсім оселився на пасіці. Раз на день заходив до хати та й то, щоб тільки пообідати. Прибравши й упорядкувавши в пасіці все як слід, він, доки бджоли ще не роїлися, розгортав собі псалтир та й читав уголос, з ранку до ночі, від дошки до дошки; а коли вже язик втомиться, то береться дороблювати новий вулик, початий ще минулого літа, або латає стару сіру свиту. Іноді приходила до нього на пасіку стара Марта з Марком, і це було в його велике свято: виймав тоді стільник меду з кращого вулика й з усією ласкавістю частував дорогого гостя, тобто Марка.

З початком весни, Лукія з другою наймичкою невтомно копала за гаєм грядки під городину, а коли грядки були готові, й городина посіяна та посажена, вона скопала дві грядки в гаю між деревами, посадила квітки й щовечора їх поливала. Прийшло літо; настали жнива, прийшов і день Маркових уродин, що його знала одна тільки Лукія.

Того памятного дня вона вдосвіта пішла до свого квітника, нарвала найкращих квіток, сплела з них вінок, тихесенько зайшла до хати, так що й Марта не почула, й поклала вінок на голівку сонному Маркові. Від дотику свіжих, вогких квіток дитина прокинулася і заплакала. Марта збудилася і побачила над коліскою злякану Лукію.

— Нащо ти його збудила? — спиталася Марта.

— Я його не будила: воно само прокинулось; я тільки вінок йому принесла, бо воно сьогодні... — і вона ледве не проговорила.

— Нащо йому твій вінок? Тільки дитину злякала! Візьми його та повісь перед Варварою великомученицею.

Лукія мовчки взяла вінок і повісила його перед образом.

Саме того дня було якесь велике церковне свято; вона позичила карбованець грошей у другої наймички і вперше за весь час попросилася в Марти піти на село. Вона прибралася у свою юпку й спідницю, повязала голову шовковою хусткою, подивилася в дзеркальце, що було вмазане в стіні, і з радощів аж почервоніла. Та й правду сказати, хоч вона й пролила багато сліз і натерпілася горя сердечного й тілесного, а все ще була кралею, все ще живо нагадувала вона ту завітчану вінком із пшениці, ту щасливу царицю свята — Лукію.

Попрощавшись із Марком та Мартою, вона пішла на село.

Ще й у всі дзвони не дзвонили, як вона ввійшла до церкви; в церкві людей було чимало, і всі до єдиного помітили незнайому молодицю. Дівчата й хлопці пошепки одне в одного питали: “Чия це така гарна молодиця? Вона ж, ні на кого уваги не звартаючи, поставила перед місцевими образами по свічці й подала на часточку “о здоров’ї младенця Марка”.

Після Служби Божої найняла молебень “о здоров’ї рабів Божих: Якима, Марти й младенця Марка”. Пан-отець Нил дав їй проскуру й прохав зайти до нього пообідати.

Вона зайшла. Матушка Лікерія привітала її, як свою рідну; багато розпитувала про хуторян, особливо про Марка: чи прокололися в нього зубки, чи здоровий, чи великий він

виріс і т. інш.

По обіді Лукія попрощалася з пан-отцем Нилом та з матушкою й пішла на хутір.

На селі довго говорили про неї парубки та дівчата, та ніхто не довідався, хто вона й звідкіля.

Вернувшись на хутір, Лукія переказала поклон од батюшки та від матушки, проскурку поклала до завтра за образ, помилювалася на сонного Марка, скинула з себе святкове вбрання, затопила піч у другій хаті й заходилася варити вечерю.

Отак минув перший рік Лукіїногу перебування на хуторі. Так або майже так само минув без якихось пригод і другий рік, хіба тільки, що Марко почав виразно вимовляти слово “мама”. Боже мій, як же ж усі тішилися! Його сердешного раз-у-раз примушували, мов папугу, вимовляти оте чарівне слово! За тиждень, чи за два старий Яким добився того, що Марко почав вимовляти слово “тато”. Старий радів, як дитина; він уже хотів був починати вчити Марка грамоти, та, на превеликий його жаль, Марко не міг вимовити ні єдиної літери, а Марта щодня милила своєму старому його сіру голову за те, що по-дурному мучить бідну дитину.

Ще під кінець того таки літа, якось у неділю, після обіду, сиділи вони втрьох за хатою й куштували червонобокi спасівські яблука, а Марко перед ними лазив собі по шпорішу. Куштуючи яблука, вони заслухалися Якіма, що може в сотий раз розповідав їм, як, ідучи раз із Дону, з заднього возу колеса й лушню загубив. Заслухались вони й не бачать, що Марко, ставши на ніжки, дигає до них, простягнувши рученята, та всміхаючись промовляє: мамо! тату! Що ж то була за радість, як побачили вони, що Марко ходить! Лукія аж затремтіла з радощів, кинулася до свого Марочка, взяла його за ручечку й підвела до несподівано вщасливлених старих. Старі, навперемінки, почали водити його коло хати й доводилися до того, що Марко заплакав і крізь сльози промовив: “мамо, ка..”. Старий Яким не тямився з радости, тішучись цим Марковим висловом:

— Так їх, сину, так! Бач, старі баби замучили бідну дитину! — говорив він, забуваючи, що він же ж сам найбільше мучив його оцією першою наукою.

Того таки року, восени, по першій поросі, мисливці, гонячи зайця, підскакали до самого хутора, а що бідолашний заєць сховався від собак у хуторському гаю, то несамовиті псарі вирішили видобути бідне звірятко з гостинного хутора. Тому вони, підїхавши до воріт, почали голосно вимагати, щоб їм одчинили ворота.

Яким, накинувши на плечі кожуха, сам вийшов до них і, знявши шапку, спитав, чого їм треба.

— Відчиняй ворота, кажуть тобі, старий хахол!

Яким надів шапку і, не кажучи ні слова, пішов назад до хати.

— Що там таке за ворітьми? — спитала його Марта.

— Татарва набігла! — спокійно відповів Яким.

Ворота були, крім засува, замкнені на тяжку шведську колодку. Мисливці, мабуть, були трохи “з намоченими мордами” (термін теж із їхнього лексикону); вони позлазили з коней і заходилися виважувати ворота; та праця була їм не по силі, і це ще більше їх розлютило. Яким вийшов удруге, а з ним — не втерпіли — вийшли Марта й Лукія.

Один із мисливців ускочив до двору через перелаз і, наміряючись гарапником, біг до

Якіма; та враз спинився, наче вкопаний, і гарапника дав долі. Це був гарний стрункий юнак, з вусами, що ледве засіялися. Це був безсердечний спокусник Лукії. Вгледівши її, він і руки опустив — так здивувався; але ж, схаменувшись, чемно звернувся до Якіма:

— Слухай, дідусю! Коли вже не хочеш нас пустити до свого хутора пополювати, то пусти, будь ласка, хоч до хати трохи погрітись.

— Просимо ласкаво! — сказав привітно Яким.

— Просимо, панове, до двору, — гукнув мисливець на своїх товаришів.

Лукія, що пізнала його з голосу, швидше побігла до світлиці, взяла з колиски сонного Марка й перенесла до другої хати.

— Що це ти робиш? — спитала її Марта.

— Вони п'яні ввійдуть до світлиці та розбудять його сердешного.

Лукія не помилилась: мисливці ввійшли до хати з галасом, несучи велику обплетену пляшку; вони досить нахабно звеліли дати собі закуски, посідали до столу та й заходилися “мочити морди”.

Молодий корнет випив тільки дві шклянки й більше не схотів пити; він усе водив очима по хаті, а потім спитав у Марти:

— Прешановна бабусю! Я бачив із тобою на дворі ще одну молодицю, — хто вона така?

— То Лукія, наша наймичка.

— Так оце, мабуть, колиска для її дитини?

— Ні, то наша дитина.

— Куди ж сховалася твоя наймичка? Ми ж не звірі, чого їй лякатися? — так питав чорнобривий, з кирпатим синім носом з довгими вусами, мисливець. Це був командир уланського ескадрону.

— Вона в другій хаті, порається.

— А чи не можна, голубонько, подивитись на твою наймичку? Вона, здається, гарна з себе, — мовив той самий ротмістр, закручуючи вуса.

— Така сама, як і інші люди. Та їй тепер ніколи, — відповіла Марта.

— Ну, панове! Запалюйте люльки та й гайда! Мабуть наші коні таки добре померзли. Бабусю, дай лишень нам огню.

Марта засвітила їм свічку. Мисливці позапалювали різноманітні люльки й вийшли з хати. Яким випровадив їх за ворота, побажав їм щасливого полювання й вернувся до хати.

Як тільки пішли непрохані гості, Лукія принесла Марка, що все плакав, поклала його в колиску й стала колихати, тихенько наспівуючи якусь пісню. Марко замовк і скоро заснув.

Яким довго сидів мовчки за столом, спершись на руки, а потім ледве чутно промовив:

— Бог його святий знає, коли оті улани підуть од нас. Прогнівили ми Господа милосердного! От уже четвертий рік стоять та й стоять, наче навіки тут оселилися. І що той дурний турок думає? Хочби швидше війну починав, то може б дав Бог, що й уланів од нас на війну вивели б, а то дурно тільки хліб їдять, — бо, бачте, дешевий. Ну, та хліб іще байдуже, у нас його, слава Богу, чимало, а з ними то вже гріх та й годі! От хочби й наші Бурта, — чи велике село? А люди добрі говорять, що вже третю покритку покрили.

Лукія здригнулася.

— Так, третю покритку! Чи ж то жарти? А як же воно батькові та матері безталанній? А їм бідолашним? Пропасці, навіки пропасці!

Лукія тихо заплакала.

— Плач, моя доню, плач! Ти ще, слава Богу, хоч московка, та все ж не покритка; у тебе ще зосталася хоч добра слава, а в тих бідолашних що зосталося? Сором, до самої могили сором!

Доки Яким проказував оцей свій монолог, Марта сиділа на скрині, підперши стару голову руками, а потім і сама заговорила:

— Так, Якиме, так! Вічна наруга, вічний проклін на землі! А на тому світі що? Огонь негасимий... сказано — блудниця.

— Ото ж то й є, що ти дурна баба: стоїш у церкві, а не чуєш, що отець диякон із євангелії читає?

— А що ж він там читає?

— А те, що Господь прощає всіх покаюних грішників, навіть і блудницю!

— Правда!.. Правда, Якиме! От і Марія Єгипетська... як ти читаєш у житії...

— То-то ж бо й є... а от приподобилась!

— Не плач, дочко Лукіє! Тобі нема чого плакати, — ти чоловікова жінка. Нехай плачуть та моляться оті безталанні, а ти й без чоловіка знайдеш шматок чесного хліба... Алеж от що, — ну-мо обідати, а то за тими уланами й пообідати не вдасться...

Лукія мовчки накрила стіл чистою скатертиною, поставила сільницю, поклала паляницю й ножа на стіл. Яким, перехрестившись, почав крести хліб тоненькими скибочками, зробивши спершу ножом хреста на хлібі. Перехрестившись, сіла за стіл і Марта, а Лукія насипала борщу в миску.

Заець, собі на лихо, вискочив із хутора в поле саме в той час, коли Яким зачиняв фіртку й бажав мисливцям доброго полювання. Мисливці, побачивши свого косоокого ворога, загукали: “Гуджа, гуджа” й помчалися слідом за своїми хортами, аж сніговий пил знявся за ними.

Один із мисливців, проскакавши трохи, відстав од товаришів, спинив коня, трошки постояв, наче про щось міркуючи, потім махнув нагаєм і повернув коня на Ромоданів шлях.

Мисливець той був молодий корнет, що в хаті пив горілку шклянкою. Але це — недоречі: можна й горілку пити, і чесним бути, — одно одному не вадить. Та молодому корнетові, здається, горілка, а може й виховання перешкодило бути чесним, — саме тому, що він був благородної породи.

Довго він їхав мовчки, наче глибоко задумавшись. Про що ж думав цей благородний юнак? Може він згадував минуле, може він згадав свою провину перед простою селянкою, і совість гризе його молоду та вже попсовану душу? Та де там! Він усе промовляв сам до себе:

— От, біс її не взяв, як вона після пологів покращала, просто бель-фам! (мовчанка). Шкода, що не бачив хлопчика, а, мабуть, дуже гарненький; я памятаю його оченята, — зовсім як у неї (знову мовчанка). А що якби на дозвіллі почати знову? Далеко, бісового

батька, їздити — верстов із тридцять, принаймні!.. А таки страх як покращала! І чого вона, дурна, втікла з свого села? Насміхаються... Велика біда! Посміються та й перестануть (знову мовчанка). Ба, чудова думка! Ескадрон наш один на два села! Гарзд! Пожертвую ротмістрові Мурзу, нехай переведе мене до третього взводу, що стоїть в тому селі, як його?.. Гурта, Бурта, чи що? Браво! Чудова думка! Тоді б я щодня міг бувати на хуторі. Чудесно! Ну, моя чорноброва Лукієчко, загуляємо! Згадаємо колишне-минуле! Гайда! Нема що довго роздумувати...

І він пустив коня навскач.

Проскакавши верстви зо дві він дав коневі відсапнути й знову заговорив:

— Гарзд, тільки як я розлучуся з “братами розбійниками”? День, другий, хай тиждень, можна їсти рябчика, але потім забажається й куріпочки. Автім можу принаймні раз на тиждень одвідувати свою завзяту братію, — воно буде різноманітніше, а тому й цікавіше. На тому й стане! Бож у таких випадках якась жертва неминуча!.. Неси мене, мій коню баский!

І він шмагнув нагаєм по ребрах свого баского коня. Кінь летів усе швидше та швидше, зачувши, що близько село. В широкій, заметеній снігом долині, позначилася синя смуга, — це було село, рідне Лукіїне село. Корнет ходюю проїхав царину, а потім підтюпцем вїхав до села. Перша жива річ, що впала йому в око, був п'яний селянин, що ледве тримався на ногах. Корнет пізнав у ньому Лукіїного батька.

— Здоров був, дядьку! — мовив корнет, спиняючи коня.

— Змодорові були, ваше благородіє! — ледве провив той, скидаючи шапку.

— А я знайшов твою Лукіюку!

— Вона тепер не моя, а ваша! — відповів: Лукіїн батько.

І з тим словом насунув на очі свою зруділу шапку й пішов, хитаючись, до своєї, давно вже немазаної хати. А корнет подивився йому вслід і промовив:

— Дурний мужик, а теж митикувати хоче!.. і, взявшись у боки, поїхав селом ходюю.

А дурний мужик без жадного митикування прийшов до своєї нетопленої хати, глянув на голі стіни й, ніби протверезившись, скинув шапку, перехрестився тричі й ліг на дубову, давно вже немиту лаву, промовляючи наче крізь сон:

— Оце тобі й постеля, старий дурню! Не вмів спати на перині, так тепер — на лаві, під лавою в помийниці, на смітнику, в калюжі з свиньми спи, старий п'янице! О Господи, Господи, твоя воля! А здається, така тиха, така плоха була! А от же обдурили мою сиву голову!

І він, не підводячи голови, вголос заплакав.

Хата була порожня, холодна; під лавою лежали порозбивані горшки та розтріпаний віник. По хаті валялися тільки рештки столу та ослону, а лави й решток не було видно. Коцюби, макогону, рогачів також не було видно біля печі, а попіл у печі намороззю припав. Пустка! Зовсім пустка! А ще недавно була це весела, біла, світла хата!

Де ж поділася принадна, скромна краса селянської хати?

Сорому своєї єдиної дитини, своєї Лукії, не пережила стара мати; плакала вона, плакала, потім занедужала та скоро й померла. Старий, поховавши свою бідолашну дружину, не встояв перед великим горем, — почав пити, і за два роки пропив усе своє

добро та вже добирався й до самої хати. Ось які бувають іноді наслідки оманливого пориву.

Довго ще він бурмотів напівсонний, аж замовк. Трохи згодом вибігла на середину хати миша з нори, покрутила голівкою і, мабуть, помітивши, що на лаві спить хазяїн, вернулась назад, ще раз оглянувшись та й сховалась до своєї нори.

А на хуторі дні минали без особливих пригод. Марко виростав не днями, а годинами; зубки в нього прокололися без особливих випадків, як то з іншими дітьми буває; він уже почав ходити по хаті без допомоги лави чи ослону. А старий Яким цілими годинами дивився, як Марко ходить, та, милуючись ним, давав йому різні назви, як гайдамака, чумака, запорожець, а раз якось ненароком назвав його уланом, од чого Лукія здригнулась, зблідла й геть із хати вийшла, Марта ж, не помітивши Лукіїно збентеження, гукнула на Якіма: “Перехристись, божевільний, який він тобі улан!” і, взявши Марка на руки, цілувала й хрестила його, приказуючи: “Заступи й захочай тебе Мати Божа від усякої лихої напасти!” та, приголублюючи, почала класти його до колиски.

Лукія вернулась до хати, Марко заснув, і тиша запанувала в хаті.

Минув тиждень після списаної нами сцени. Яким, як звичайно, відпочивав по обіді, Марта також дрімала на печі, а Марко, озброївшись гарапником, що вмисне для нього сплела Лукія, й розмахуючи ним, бігав од столу до порога та від порога до столу. Лукія мовчки милувалася на свого сина. Вона з почуттям тихої радості дивилася на нього й не знала краю своєму щастю, та враз почула, що надвірні двері рипнули; вона здригнулась... За хвилину відчинилися й хатні двері, й до хати ввійшов по-мисливськи вдягнений корнет. Лукія скрикнула, вхопила Марка й вибігла з хати; він побіг був за нею та не міг її догнати. Лукія сховалася в клуню, а він туди не зважився зайти, бо там були молотники.

Походивши трохи по подвірю, він вийшов за ворота, сів на коня та й поскакав у поле.

Марта, що дрімала на печі, спросоння скочила долі й, не бачучи в хаті ні Марка, ні Лукії, злякалася. За нею прокинувся й Яким, і вони обоє, не розуміючи, що сталося, дивились одне на одного.

— Де Марко? — спитала Марта.

— Не знаю! — відповів Яким.

— Хто тут кричав у хаті?

— Не знаю! — відповів Яким.

— Ти ніколи нічого не знаєш! — мало не скрикнула Марта й вийшла з хати.

— А ти то добре знаєш, коли їдять, а тобі не дають! — сказав Яким, поволі встаючи з постелі.

Марта вийшла до другої хати, — і там немає ні Марка, ні Лукії; вона вийшла на двір і зустріла там перелякану Лукію, що йшла з клуні. А сердешний Марко посинів з холоду й голосно-голосно плакав.

— Бога ти не боїшся, Лукіє! — гукала Марта. Ну, як таки можна бідну дитину носити на такий холод; бачиш, як воно, сердешне, посиніло. Дай його мені... Та що це тобі на думку спало, скажи мені, ради Матері Божої!

— Я злякалася... — ледве промовила Лукія.

— Якого ти дідька там ізлякалася?

— У нас у хаті був...

— Хто ж там у нас у хаті був?

— Улан неначе, — пошепки мовила Лукія.

Вони ввійшли до хати.

— Що таке з вами трапилось? — спитав Яким.

— Лукія каже, що в нас у хаті був улан.

Яким засміявся і спитав:

— А вовка з уланом не було?

Лукія на його жарт не відповіла. Марка сяк-так заспокоїли, а старий Яким знову почав посміхаючись:

— Ну, скажи, Лукіє, який це до нас улан приходив: рудий, сірий, чи волохатий? А бодай же тебе, Лукіє! От насмішила, так так!

І Яким щиро зареготався.

Лукія мовчки всміхалася, а Марта, гойдаючи колиску, нишком говорила:

— Цить! Дитину збудиш своїм клятим сміхом; воно, бідне, тількищо оченятка заплющило.

— Та як же його не сміятись? Бач, вовкулака, чи той, як його, — улан рудий до хати заходив...

— Та нехай собі й заходив, тільки ти цить, — сказала Марта, безперестання гойдаючи колиску.

Не минало й дня, щоб старі не глузували з бідолашної Лукії; так воно було, аж поки корнет не навідався до них удруге, а це сталося саме через тиждень.

Старі й Лукія тішились, дивлячись, як Марко тягав за собою візочка, що його Лукія з редьки зробила, та поганяв себе нитяним гарапником. І от не встиг він од столу до дверей перейти, як двері відчинились, і до хати ввійшов корнет та мало не збив із ніг “чумака” Марка. Лукія кинулася до дитини, вхопила її та притьмом геть із хати. Марта вибігла за нею, а корнет, скинувши шапку, поздоровкався з Якимом.

— Доброго здоров'я! — відповів Яким, встаючи.

— Чого це вони в тебе такі дикі?

— Та що вже там, добродію! Сказано баби, а баби, що кози: як побачать чоловіка, то й ну скакати. Дурні хуторянки, жадного звичаю не розуміють.

— А я сьогодні пополював трохи та й тебе старого відвідав, — сказав корнет, сідаючи на лаві.

— Дякуємо щиро; просимо сідати. Може ваша ласка пополуднувати? у нас по-простому, та ви, міркую, полюючи таки зголодніли?

— Так, воно б не пошкодило, бо я таки досить голодний, зранку нічого не їв.

— Отож то; посидьте трошки, а я піду пошукаю своїх диких хуторянок.

І Яким вийшов з хати.

Корнет, zostавшись на самоті, пройшовсь разів зо два по хаті й спинився біля колиски.

— Ба! Чудова думка! — прошепотів він і, діставши з гаманця червінця, поклав його в колиску під подушку; ледве встиг він ізнову сісти на своє давнє місце, як до хати ввійшла Марта, мовчки вклонилася гостеві, дістала чисту скатертину, застелила стіл і почала

мовчки готувати полуднувать. За кілька хвилин увійшов до хати Яким, кажучи: “Хоч кіл на голові теши, не хоче ввійти до хати, та й годі!”

— Хто це не хоче до хати? — запитав мисливець.

— Та наша наймичка; така дурна, наче людей зроду не бачила.

— А не йде, то хай собі не йде! — сказала Марта: ми й без неї вправимось.

Приготувавши все на полудник, вона вийшла з хати.

— Прошу, як ваша ласка, сідайте до столу та полуднуйте, що Бог послав, — сказав Яким, сідаючи на ослоні.

— Гей, а я й забув, що в мене роменська кизлярка є!

І корнет вийняв із мисливської торби пляшку з горілкою та поставив на стіл.

— Не турбуйтеся, будь ласка, добродію, воно в нас, щоправда, й своя є, та ми з старою мало вживаємо, а тому й добрих людей часом забуваємо почастувати.

Яким хотів устати, та мисливець його затримав.

— Стривай, стривай, дядьку! У вас такої нема, а в мене справжня кизлярка! — і він вийняв із торби срібну чарку.

— Не знаю, не доводилося лити такої, а всякого вина покуштував на своєму віку, — сказав Яким.

— Так ось і покуштуйте, дядьку! — промовив мисливець, подаючи старому чарку.

— Скуштуємо, що то воно за кизлярка, — сказав той, приймаючи чарку й перехристившись.

— Господи благослови!

Випивши горілку, Яким трохи помовчав та й каже:

— Нема що казати, — добра горілка, а чи дорога?

— Карбованець — пляшка.

— Ого, цур їй, коли так! У нас за карбованця відро купиш!

— Купиш, та не такої!

— Ет, всі вони однакові, — аби назавтра голова боліла!

І вони мовчки взялися закушувати ковбасою та холодним салом, до якого, доречі, мисливець і не доторкнувся: неук! не знав, що свиняче сало краще за всяке патефруа. Автім, у кожного свій смак.

Мисливець доречі нагадав приказку, що по одній не заїдають, потім другу, що без трійці хата не строїться, далі ще приказку за приказкою, а за приказкою, звичайно, пилося й по чарці, так що й години не минуло, а пляшка стала порожня, як кишеня в п'яниці.

Розмова ставала голосніша та жвавіша. Мисливець наговорив Якимові багато приємних речей, мало що не великосвітських, а між іншим і таку:

— А ти мені, дядьку, з першого разу вподобався — памятаєш?

— Памятаю, — відповів Яким. — А ви мені, попросту кажучи, й зовсім тоді не вподобались, а тепер таки бачу, що ви чоловік добрий.

— Тож бо то й є! Ти розкуси мене, дядьку, то й не те ще побачиш!

— Ні! Кусати тебе я не вкушу, а знайомитися — будь ласка!

— Та ж я, правду тобі кажучи, задля тебе й до вашого села на квартиру перейшов, щоб

тільки до тебе в гості ходити.

— Дякуємо! дякуємо! Марто, — гукнув Яким, встаючи з лави; праж яєшню з ковбасою! Давай відро вистоялки! Ти ж знаєш, стара, що то в нас за чоловік сидить?

— Годі, годі, дядьку, нічого не треба! Я зараз одіду!

— Одїдеш та не зараз, я тобі ще нашого Марка покажу.

— А хто це такий ваш Марко?

— А наша дитина. Хіба ж ти не знаєш, що в нас і син є?

І Яким пішов до дверей, бурмочучи: “Ось я вам дам, вражі баби!”, і вийшов геть.

За хвилину він приніс на руках до хати Марка всього в сльозах, а за ним увійшла й Марта.

— Дивись, дивись! — говорив Яким, — яке нам Господь добро на старі літа послав! Ось на, забавляй його по своєму, — промовив він, звертаючись до Марти та передаючи їй Марка.

— Іди собі, йди, гайдамако! Ти, сякий-такий сину! — примовляв Яким і розповів мисливцеві історію Марка, що вже на той час заспокоївся.

Мисливець, не уважно вислухавши Якимове оповідання, спитав:

— А хто ж його справжня мати?

— А Бог її знає! Мабуть, що покритка якась безталанна!

— У тебе все покритка! а може й чесна жінка, та тільки бідна, — сказала Марта.

— А може й чесна, Бог її знає! — Куди ж ви, — сказав він, звертаючись до мисливця: погостуйте, Бога ради, ви в нас і так рідко буваєте. Стара, вистоялки! яєшні!

— Дякую, дядьку! Часто буватиму, тільки сьогодні не задержуй, не можу — в дома справа є.

— Як справа, то справа; ваша воля, вам краще знати. А добре б було ще нашої вистоялки покуштувати!

— Ні, дякую, другим разом; прощайте, дядьку!

І мисливець вийшов із хати.

Яким випровадив за ворота дорого гостя і, в сотий раз попрохавши не минати їхнього хутора, повернувся до хати, бурмочучи сам до себе:

— Притча во язиціх! От тобі й москаль! От тобі й улан! Та, дай Боже, щоб і хрещені люди отакі на Божій землі росли. Молодець, нема що казати! Де то він таку дорогу горілку купує? Каже, в Ромні. Треба буде поїхати до Ромна та й собі такої горілки здобути, щоб не сором було, як удруге приїде. Але, мабуть, не дістанеш: пани всю повипивали. Ну, вже за тими панами нашому братові нема де й дітись! Та він також пан, хоч і московський. А людина хороша, дуже хороша людина! Хоч би й у нас таких панів насіяти! А чи на Москві теж пани ростуть?

І поставивши собі таке хитре запитання, Яким, хитаючись, увійшов до хати.

Лукія, перестеляючи надвечір Маркову постельку, знайшла під подушкою червінця і зразу догадалася, що це справа його ніжного тата, взяла червінця в руки й не знала, що з ним робити; але, трохи роздумавшись, поклала його за пазуху й мовчки своє діло далі робила.

Мисливець дотримав свого слова: він двічі-тричі на тиждень справно відвідував хутір,

дарма що в серцевих справах заохоти не зустрічав ніякої. Поїв Якіма кизляркою, а Яким його частував десятилітньою вистоялкою, — на тому його відвідини й кінчалися. Лукія завжди втікала з хати, як тільки його вгледіла, а він був такий скромний, чи лукавий, що ніколи й словом перед старими про їхню наймичку не обізвався, наче б її ніколи й не бачив. Милувався щоразу на свого Марка, як зовсім йому чужий, завжди привозив йому медівників, а часом то й інших гостинців, і цим зумів прихилити до себе дитину. Бувало, як входить він до хати, то дитина біжить йому назустріч, простягаючи рученята, й кричить: “да... да!”

У Великий піст, коли старі говіли, а в п'ятницю проти суботи заночували в пан-отця Ніла, щоб не заспати на утренью, корнет надвечір приїхав на хутір. Він знав, що старі на селі й удома не ночуватимуть. Лишивши свого коня з слугою, він крадькома, як злодій, увійшов до двору, а потім і до хати. Лукія саме бавилась із Марком. Побачивши улана, вона скрикнула й мало дитини з рук не випустила. Мовчки вони стали одне проти одного: Марко простягнув був до нього рученята й вимовив своє звичайне: “да... да!”, але “дада” ні словечком не відповідав на Маркове привітання, а Лукія, схопивши його рученята, міцно пригорнула до себе.

— Скажи, Лукієчко, защо ти мене не любиш? Чому від мене все ховаєшся, як я сюди приїду?

Лукія мовчала.

— Я мучусь! Я страждаю! Я вмираю без тебе! Квіточко моя прекрасна, трояндо ненаглядна, промов до мене хоч слово, хоч глянь на мене!

Лукія глянула на нього, але не промовила ні слова.

— Чому зараз став я тобі немилий? Пригадай темний садок і ті короткі солодкі хвилини, що ми їх з тобою зазнали.

Вона знову глянула на нього, й з її прегарних карих очей покотилися великі сльози.

— Чогож ти плачеш, моя крале?.. Чи тобі жаль за минулим? Так це ж од тебе залежить, — зачнемо знову...

Лукія глянула йому межі очі.

— Не гнівайся малесенька! Я тобі всього, всього себе, все життя своє тобі віддам.

Лукія з огидою відвернулася від нього, підійшла до дверей і, одчинивши їх, голосно гукнула “Катре!”

— Не клич нікого, побудь зо мною на самоті: я тобі всю правду, щирю правду кажу; і коли є в тебе хоч іскра почуття, ти пробачиш мені!

Тимчасом увійшла в хату, з качалкою в руках, дебела Катря.

— Катре, голубко, побудь із оцим паном, а я винесу Марка до другої хати, а то він його боїться й плаче.

І на тому слові вийшла з хати. За хвилину вона повернулася, тримаючи в руці червінця, підійшла до ніжного свого коханця й, подаючи йому червінця, сказала:

— Марко й без твоїх червінців багатий: візьми!

Корнет одвів її руку; вона кинула червінця перед ним на підлогу й вийшла з хати.

Він узяв червінця й повертів його в руці, наче міркуючи, що з ним робити.

— Це тобі, голубко! - сказав він Катрі, даючи їй червінця, — тільки поможи мені її

“уламати”.

Катря, взявши червінця, проговорила:

— Який гарненький дукачик! Але чому це в ньому дірочки немає, як же ж його носити? От тепер якби ще добре намисто!

— І намисто куплю, тільки ти “уламай” її.

— Добре, вламаю!

І корнет вийшов із хати.

— Що це він ламати просив? — спитала Катря в Лукії, як та знову вернулась до хати.

— Не знаю, відповіла та.

— Глянь, якого гарненького дукачика він мені подарував.

Лукія глянула на червінець — й не сказала слова. Катря вийшла, а Лукія зосталася в хаті й цілу ніч проплакала.

В суботу після вечірні старі повернулися додому й не могли нахвалитися на гостинність свого знайомого мисливця. Він їх після обіду в пан-отця Нила закликав до себе на квартиру, і чим він їх там не частував! І чаєм, і цукром, і всякою всячиною, так що про все й не згадаєш. Одне тільки Марті недовподобило було, — це те, що в нього скрізь тютюн: і на столі тютюн, і на вікнах тютюн, і на лаві тютюн, скрізь тютюн; вона думала, що в нього й чай з тютюну, а тому зіла грудочку цукру, другу сховала для Марка, а до чаю й не доторкнулася. Ще дві речі їй дуже не вподобались: це собаки на постелі та слуга, такий старий, обірваний, брудний, — на руках бруду, що й віхтем не відмиєш. І ще чудно: слуга вже сивий, а він його лає, гукає: “Гей, малий!” А може це за їх московським звичаєм так і слід, Бог їх там знає!

Корнет і далі їх одвідував, як і перше, та, як і перше, без успіху. Він часто дарував різні дрібнички дебелій, немудрій Катрі, а та з простоти своєї говорила йому, що Лукія щодня й щоночі за ним плаче та що, як дасть Бог Великодня діждати, так можна буде просто до церкви та й “Ісаїє лікуй”.

Піст кінчався, треба було й Лукії відповітись. Та як це зробити? Він тепер у Буртах квартирує; він не дасть їй і Богу помолитись, не те що відповітись. Поміркувавши, Лукія попросилась у своїх хазяїв провідати свого батька, а заодно й одповітись у своєму селі.

Старі охоче погодились і казали їй узяти сані та коня. Вона відмовлялася була та ніяк не могла відмовитись. А на говіння, крім платні за службу, Яким їй іще карбованця дав.

По обіді в неділю шостого тижня вона виїхала з хутора на маленьких санчатах просто на Ромоданів шлях. Не хотілося їй, бідолашній, їхати до свого села, та любов дочки перемогла в ній сором покритки; вона вже третій рік не мала ніяких вісток про своїх батьків. Тремтючи, віхала вона до свого рідного села, підїхала до своїх воріт, і жажнувшись, скрикнула: ворота були розібрані, тин завалився, соломяна стріха на хаті вітром розірвана, і чорні крокви виглядали з неї, мов ребра напівзотлілої потвори. Вона привязала коня до верби, що ще стояла біля воріт, а сама пішла до хати. Пустка, — і знадвору, і в середині пустка!

— Де ж вони поділися? Невжеж повмирали? — спитала вона сама себе й вийшла з хати.

У кого ж вона тепер знайде притулок?

Давно колись, років зо три тому, була тут у неї край села знайома, стара московка, що в її хаті збиралися колись вечорниці; до неї вона й спрямувала свою конячку.

У цієї старої московки майже на вигоні було не те, що звать хатою, а скоріше те, що в нас куренем називають, себто, коли здалека дивитись, — щось таке, що більше на купу гною, ніж на житло людське скидається; зблизу ж вона була, як то кажуть і справедливо кажуть, мальовнича, — і мальовнича до такої міри, що я, хоч і не люблю таких мальовничих речей, проте беруся змалювати її, щоб показати своїм майже сонним слухачам, що я не брешу, як той курієр.

Ахнули в селі добрі люди, як побачили, що біля москалишиного куреня шкапа й ледве помітні санчата стоять.

— Звідкіля це в неї таке добро взялося? — загомоніло ціле село: аджеж вечорниці вже давно в неї не збираються!

Пішов по селі поговор, такий саме, як то буває в повітовому місті, коли його єдиною вулицею жандарм тройкою проїде.

Лукія, розпрягнувши коня, привязала його до полозу саней і, підкинувши йому сінця, ввійшла до москалишиного куреня (було це вже смерком). Ввійшовши, перехристилася й ледве-ледве намацала свою давню знайому, а намацавши сказала:

— Добривечір!

— Добривечір! — ледве відповіло їй щось.

Лукія обмацала лахміття, а в лахміття загорнене було щось живе.

— Нездужаю: стара, погана, погана стала!

— Чи нема в вас лою? Я б каганець засвітила.

— Нічого нема! й печі не топила. Я позачора ходила в гості, вернулася додому та й занедужала.

— Що ж у вас болить?

— Все болить, моя голубко!

Лукія лишила її (й вийшла), а за півгодини вернулася з дровами, затопила напівзавалену піч, знайшла десь під припічком щербатий горщик, наклала в нього снігу й приставила до вогню.

— Спасибі тобі! — промовила хора.

Поки танув сніг, а потім грілася вода, Лукія вийшла на двір, поглянула на шкапу, на санки, говорячи сама до себе:

— Господи, у мене хоч чужі добрі люди єсть, а в неї нікого, правдива сирота!

Вона підійшла до саней, вийняла з них торбу з паляницями й мовчки ввійшла в хату. Вода в горщику вже кипіла; вона відставила його від огню й спитала хазяйку:

— Чи немає в вас якоїнебудь мисочки?

— Є, голубонько! на печі подивись; цими днями мені Майчиха прислала рибки, — дай їй Боже доброго здоров'я! — так я ще й досі їй мисочки не віднесла.

Лукія справді знайшла глиняну невелику миску, вимила її, налила гарячої води й, подаючи хорій, сказала:

— Випий трохи гарячої води та зїж хоч шматочок паляниці, то воно й полегшає. Якби можна було шавлії дістати, то воно б іще краще було.

З тими словами вона відломила шматок білого хліба й подала хорій.

Хора випила води, зіла трохи хліба й дякувала своїй лікарці.

— Тебе сама Мати Божа до мене послала!

— Лежи, не вставай, я тебе вкрию, — і вона вкрила її своїм кожухом.

Тимчасом піч протопилася; Лукія закрила димар. Хора почала дрімати. Задзвонили до вечірні. Лукія вдягла білу свиту, ще раз оглянула свою хору й вийшла з хати.

Пішла Лукія до вечірні. Як вона ввійде до церкви? Та ж на неї всі пальцями вказуватимуть! Всі скажуть їй у вічі, що вона свою матір і батька в могилу загнала.

— Хай указують на мене, — думала вона собі, — хай говорять, глузують, знущаються, — все витерплю, все вистраждаю! Повинна вистраждати, бо я велика грішниця! Одного тільки прошу я в Тебе, милосердний Боже, пошли ти здоров'я й щасливу долю моєму єдиному синові!

Та глузування вона даремно боялась: в церкві людей було мало, й її ніхто не помітив; вона стала собі біля самих дверей, а в церкві ніхто назад не оглядається, так принаймні в наших селах ведеться.

Уже смеркало, коли Лукія вернулася в хату, та помітивши, що хора все ще спить, тихенько вийшла з хати й повела свою конячку до Сули напоїти; вернувшись, підклала їй сіна й обійшла круг хати, вибираючи місце, де б краще свою конячку поставити. Хоч був уже й березень місяць, а все таки, якби вітер знявся, якийсь захист не завадив би, та жадного захисту не було.

— Господи! Яка ж вона бідна! — сказала Лукія: — хочби тобі тинок який, хоч би хлівець, — нічогісінько! Як вона так живе, бідолашна?

З тими словами ввійшла вона в хату. Хора вже прокинулася і хотіла встати з постелі, щоб дістати води; Лукія подала їй цим разом уже холодної води, поклала її в постелю і потемки сіла на підлозі біля її постелі. Хора промовила:

— З мене, як рукою зняло; якби не ти, то не знаю, що й було б зо мною. Спасибі тобі, хай тобі Бог заплатить.

Лукія мовчки зітхнула.

— Чого ти так тяжко зітхаєш?

— Так собі! — відповіла Лукія.

— Може, й ти нездужаєш?

— Ні, хвалить Бога, я здорова.

— Ой, ти моя безталаннице! — промовила хора з почуттям.

— Я й забула за своєю недугою про твоє тяжке безталання! Ну, скажи ж мені, моя горлице, чи воно живе? Чи здорове воно, моя рибонько?

— Хвалить Бога, здорове.

— Як же його звуть, моя голубко?

— Марком, — неохоче відповіла Лукія.

— Ой горе моє, тяжкеє горе, — помовчавши, почала знову хора: чим же ми з тобою вечеряти будемо? У мене ж нічого немає.

— У мене паляниця є.

— У тебе... у тебе... але в мене нічого немає!

— Дасть Бог, і в тебе буде.

— А де ж ми світла візьмемо? — за хвилину обізвалася хора.

— Сьогодні й так повечеряємо, — відповіла Лукія й, намацавши торбику з хлібом, подала шматок хорій, а собі другий одломила.

— Повечерявши, чим Бог послав, Лукія навідалася до коня й, вернувшись до хати, помолилася та й лягла на підлозі спати. Балакуча старенька пробувала була з нею розмовитися, та Лукія, побажавши їй доброї ночі, невдовзі заснула, або прикинулась, що спить.

Другого дня ранком, Лукія, вернувшись із утрени, застала свою хору на ногах; вона вже затопила в печі й щось у горщику приставляла до вогню. Побачивши, що ввійшла Лукія, вона швидко обернулася до неї й сказала:

— Добридень! добридень, моя голубко! а я вже й піч затопила.

— Добридень вам! — сказала Лукія.

— А ти ще краща стала, ніж була. Єйбогу, правда! Та в тебе й кінь є!

— Кінь — не мій; добрі люди позичили.

— Добрі люди! Спасибі їм! Побудь, моя голубонько, трохи вдома, а я збігаю теж до добрих людей, може роздобуду чого на обід. Ти ж знаєш, як я живу, — де день, де ніч!

— Візьми в мене грошей, за гроші швидше дістанеш, ніж випросиш.

— Правда! Правда твоя, голубко сиза! — і хазяйка взяла в Лукії копу грошей. — От тепер можна й на свіжу рибку лічити, і на олію вистарчить, і на все добре. Хазяйнуй же, моя рибко, я духом вернуся! — сказала вона й вибігла з хати.

Задзвонили “на часи”; хазяйка не вертається до своєї господи; уже на шостий і на дев'ятий час дзвонять, її все нема. Лукія хотіла була замкнути хату та йти до церкви, та от біда, — і засунути нема чим, не те що замкнути. Нічого не поробиш, треба дождити; хати не можна так покинути. Хоч, правду кажучи, злодієві зовсім нічого було там робити. Нарешті вже далеко за південь, вернулася хазяйка: вона, щоправда, принесла крім харчів, чотири свічки й навіть дещо з посуду, а саме: дві ложки та якийсь черепочок, але хоч і покупки зробила, сама була напідпитку: не втерпіла таки, сердешна, — забігла до своєї щирої приятельки шинкарки.

— Оце тобі, моя голубко сиза! — цокотіла вона: оце тобі й усе наше господарство. Тепер заходімося обід варити!

— Вари вже без мене, — відповіла Лукія, усміхнувшись: вари, а я піду до церкви.

— Хіба вже дзвонили?

— Скоро дзвонитимуть.

І справді, незабаром заблаговістили до вечірні. Лукія вдяглася й пішла до церкви. Хазяйка зосталась сама й заходилась поратися, тихо виспівуючи:

“Упилася я,
Не за ваші я:
В мене курка неслася,
Я за яйця впилася”.

Не знаю як назвати подібні явища серед людської породи: жалюгідними чи щасливими? Я думаю, що скоріше щасливими, бо такі люди з усякого свого лиха мало не сміються, і не думайте, щоб це було тому, що в них немає того, що ми звемо почуттям: зовсім ні! Вони відчують усе по своєму. От хоч би, наприклад, оця бідолашна стара, що виспіває, — Бог її знає, — може тою піснею вона висловлює найгірший сарказм, а може й найчутливішу елегію; та вона потрапила б, щиро сміючись, розповісти вам про свою сумну подорож до Казані й назад, а над чужою малою бідною заридати, і в ту саму хвилину обтерти сльози, начеб нічого не сталося. На мою думку, такі люди щасливі!

Коли Лукія прийшла з церкви, в московки була вже готова вбога вечеря. Замість стола, накрила вона свою порожню бодню, поставила на ній засвічену свічку, свіжу рибу й чвертку горілки.

Од горілки й од риби Лукія відмовилась тому, що говіла.

— Не хочеш, — як хочеш, моя голубко сиза, а я на старості випю.

— Пий на здоров'я!

Повечерявши, вони ще довго сиділи, — Лукія за працею, а хазяйка, розповідаючи та розпитуючись. Лукія шила свому синові на свята обнову: жупанок із червоної китайки та білу сорочечку з мережаним коміром.

— Так ти його з того часу й не бачила, голубко сиза?

— Ні!

— Його недавно з нашого села до якогось іншого на квартиру вивели. І що ж би ти думала? Знайшлися такі дурненькі, що й туди за ним пішли. Може знала Одарку Норівну? Так ото ж вона! Та й завдав же він їй тут лиха! Та й то правда, чи ж їй одній?...

Слухаючи це, Лукія то блідла, то червоніла. Сердешна жінка! Невже ж злість або ревності вкрадаються до твоєї смиренної душі? Забудь його, не варт він, щоб ти за нього згадувала!

Отак, чи майже так, проводили вони вечорі весь тиждень. Лукія відповілась, запрягла конячку, попрощалася з хазяйкою й виїхала за село. В полі снігу мало вже що й було, а лежав він тільки де-не-де на дорозі та й то зчорнілий. Сяк-так дотягла до Ромоданового шляху, а там встала з своїх санчат і повела коня за повід до хутора.

“В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих річей
Ні батько, ні мати.”

А улани, як довідалися про полюбовницю свого командира, то дивлячись на неї, як ішла вона з церкви, тільки всміхалися та вуса крутили.

А жалісливі сусідки-цокотухи, дізнавшись, що Лукія ще й у московки мешкала, аж рукою махнули.

Вернувшись на хутір, Лукія не могла, налюбуватись на свого Марочка. Вона ще ніколи з ним не розлучалася на цілий тиждень. На radoщах хотіла була його ще й в обнови, ушиті для нього, прибрати та здержалася. Старі, як про щось радісне, сповістили її про те, що

того самого дня, як вона поїхала говіти, приїздив до них улан-мисливець, брав Марка на руки, цілував його, милувався ним і обіцявся на свята подарувати йому щось таке, що “ми всі здивуємося”.

Лукія навіть не посміхнулась; це не сподобалось старим, і коли вона вийшла з хати, то Марта, приголублюючи Марка, сказала:

— Та що їй до тебе, моя дитино? Ти для неї чужий, то їй і байдуже!

— Ну, ти вже почнеш прибирати! — пробурмотів Яким, надів шапку й вийшов на двір.

До свят не відвідував їх улан-мисливець через бездоріжжя; зате на святах не минало дня, щоб він не побував на хуторі, і кожного разу все говорив, що пошта ще не прийшла з Петербургу: мабуть через бездоріжжя. Траплялось іноді, що він заставав Лукію саму; тоді краю не було його присягам, що любитиме її ще більше, ніж досі. Вона ж на нього вже майже не гнівалась.

Мерзенний, лукавий чоловіче! Чого ти від неї хочеш? Невже, задля звірячої насолоди на одну мить, ти знову хвилюєш її ледве заспокоєне серце?

Бідолашна, слаба жінко! Ти знову готова слухати його підступної диявольської мови! Ти знову готова заплутатись у його отруйнім павутинні! Ти готова забути своє власне горе минуле, горе батька та матері й навіть їх могили! І мабуть таки забула б (сатана ж і святого спокусив), знову впала б у безодню і може впала б уже без вороття, та на її щастя на провідному тижні визначено уланам похід до другої губернії, і тільки ця обставина її врятувала.

Яких зусиль, якого тяжкого труду треба було їй, щоб перемогти себе! І тільки благородна висока любов матері врятувала тебе від тієї прірви, що вдруге перед тобою розкрилась. Без тієї високої любови до своєї дитини пішла б ти за ескадроном так, як ідуть тисячі подібних до тебе. Спершу твій милий-чорнобривий обстриг би тобі коси та перебрав би за хлопця (як сердешну Оксану), щоб затаїти від товаришів твою стать! А за місяць перестав би вже тебе й ховати, ще за місяць — п'яна молодь бавилася б тобою десь у таборі; а на третій місяць — ти б їм здалася старою й набридла, бо стала б знову вагітною; возили б тебе на возі разом із дорогими псами, бо відчепитись від тебе не можна, а тобі самій ніде, крім уланського полку, притулитись. І от ти знову породила дитину вночі під возом. Тільки німий місяць був свідком твоїх фізичних мук, тільки Бог милосердний втішав та заспокоював твій сердечний смуток. Ти втихомирилася трохи, втерла сльози, — прислухаєшся: навкруги все тихо, тільки, ледве чути, — десь далеко порскають коні, а ближче коники цвірчать. Дитина твоя мовчить; ти ледве підвелася на ноги, береш її й крадькома, тихенько йдеш із табору в степ. Вийшовши на шлях, ти знову з нього збочуєш, бо боїшся шляху; знову в степу, вже далеко від дороги та від табору, кладеш свою дитину на запашну траву та, як вовчиця риєш нору для своїх прийдешніх вовчат, так і ти, навіжена, риєш могилу для своєї дитини. Спинись! Воно плаче, але ти не чуєш! Тобі ввижається, що то в степу виють вовки. Яма готова; і ти, тремтячи, хапаєш свою дитину, кидаєш її в яму; у тебе не стає духу засипати її землею; ти, як божевільна, біжиш у степ. О, яким великим добром було б для тебе божевілья! Але ти, знесилена, падаєш на траву й незабаром, мов після страшного сну, прокидаєшся на горе. Ти невіразно, але все пригадала, й з несили не можеш стати на ноги, — силкуєшся,

силкуєшся — та все даремно. Так і світанок, і ранок тебе застає, так і сонце у південь пече. Смерть наближається до тебе але смерть грішників — люта! Вечір освіжив тебе, і ти, зібравши останні сили, повзеш у траві й, на своє горе гірке, виповзуєш на шлях. Тебе ледве живу взяли чумаки, привезли до села, віддали добрим людям на руки, й ти поволі оживаєш. Ти видужуєш і напівгола йдеш до корчми; ти пригадала собі, що коли тебе улани вином напували, так тобі було весело, й ти знаходила забуття; та хто ж тепер тобі, нужденній, змарнілій дасть вина? У жида в корчмі найнялася ти носити воду за чвертку вина. Та ба! вино не допомгло, а ще гірше нагадало тобі, що ти вбила свою дитину. І розпалена уява твоя вказує тобі безкраї страждання. — Що мені робити? — кричиш ти несамовито, а диявол шепче тобі на вухо: “втопись!” І ти, покірна сатані, біжиш, може до твоєї рідної Сули, й топишся. Косарі тобі стали на перешкоді; ти розповіла їм про свій злочин. Тебе взяли до сільської розправи, потім до в'язниці, далі — відвезли до твого рідного села та, не скидаючи кайданів, поклали на “кобилу”, а з “кобили” простісінько на Сибір.

Могло статися й інакше: ти могла заприятелювати з уланами й подорожувати собі за їх ескадроном у всяку погоду, як ота єдинородна Енеева мати (у Котляревського), — “задрипана, боса, простоволоса”.

І часто-густо сердешна богиня Патосу —

“В шинелі сірій щеголяла,
Манишки офіцерам прала,
Горілку з перцем продавала” і т. і.

Отак може й тобі довелося б коротати своє, повне наруги, грішне, неприкаєне життя. Та тебе врятував янгол прекрасний, тебе врятував твій син, і твоє майбутнє, хоч яке гірке воно й сумне, та не злочинне й не безрадісне.

В понеділок на проводах старий із старою поїхали на село поминати батьків. Лукія й за своїх дала їм “на часточку”.

— От що, Якиме, — сказала Марта, — запишімо й її батьків до нашої грамотки, та нехай так укупі й поминають: вона ж нам, як дочка рідна.

— А що ж, — гаразд, запишімо!

Лукія попрощавшись із старими, засунула зсередини двері, ввійшла в хату, стала над колискою, довго дивилася на заспаного Марка, й нарешті промовила:

— Господи милосердий, укріпи й спаси мене! Де в цілому світі знайду я таких людей, щоб мене дочкою звали та батька мого й матір мою до своєї грамотки вписали?

І вона тихо заплакала й почала молитись. Саме тоді прокинувся Марко й, простягаючи до неї з колиски рученята, пролепетів: “Мамо!” Вона, мов налякана, обернулася до нього, взяла на руки й, цілуючи його, залилася сльозами, ледве вимовляючи; “Сину мій, сину, моя ти дитино!” А Марко, неначе розумів її слова, обійняв її прекрасну шию своїми пухкими рученятами й лепетів: “мамо! мамо!”

Стямившись, Лукія стала навколішки перед образами, перехристилася, потім узяла Марка за ручечку, склала його рожеві пальчики й почала вчити його христитися, крізь

сльози промовляючи: “Молися сину! Молись, моя дитино! Молися, янголе Божий, за мене грішну молися!”

До обіду Лукія втішалася своїм сином у хаті, а по обіді закутала його й пішла в садок рясту рвати. Погулявши в садку й нарвавши рясту, вона верталася в хату й уже була взялася за клямку, як почула, що її хтось кличе. Вона оглянулася й затремтіла: за ворітьми стояв її полюбовник; вона хтіла сховатись у хату, та він знову покликав її:

— Та відчини ж ворота: мені не хочеться з коня злазити!

Лукія, наче мимохіть, підійшла до воріт, але не відчинила їх.

— Чого ж ти так стоїш? А то й не відчиняй, — вийди сюди, я тебе поцілую.

Лукія не вийшла.

— Та що ти остовпіла, чи що? Готова ти, чи знову передумала?

— Передумала.

— Тьху на тебе, — яка ти нестерпна! Годі дурною прикидатися! Вдягайся швидше! За хутором тебе віз чекає.

— Хай собі чекає!

— Та не драуй ти мене! Скажи, підеш ти, чи ні?

— Ні!

— От клята! Та я ж без тебе жити не можу!

— То не живи.

— То не живи? Тварюко ти бездушна! Що ж мені — повіситись через тебе, чи що?

— Вішайся!

— Жартуєш ти зо мною, чи що? Останній раз тебе питаю, — скажи, підеш, чи ні?

— Ні, не піду!

— Дурна ж ти, дурна! А я ж тобі добра бажав, хотів тебе щасливою зробити!

Лукія сумно глянула на нього. Він говорив далі:

— Хотів у Ромні звінчатися з тобою!

Лукія ще раз глянула, відвернулася й хотіла була до хати йти.

— Зажди! Одне слово!

Лукія спинилася.

— Підійди ближче!

— Ну, кажи, що ти таке скажеш?

І вона підійшла до воріт.

— Ну, скажи дурна, хіба тобі краще мужичкою бути?

— Краще!

— Та зрозумій ти мене! Ти ж будеш офіцерша!

— Не хочу я бути офіцершею; я мати офіцерського сина, з мене досить!

І вона знов одвернулася.

— На ж тобі, уперта хохлушко! — і він із словом “клята” вдарив її нагаєм по голові, повернув коня й поскакав у поле. Лукія подивилася йому вслід, спустила дитину на землю й тихо пішла з Марком до хати, та не сила була їй увійти до хати; бліда й знесилена сіла вона на призьбі, випустила з рук Марочка й закрила лице руками. Довго вона так сиділа, а Марочко тимчасом присів у неї в ногах і розсипав круг себе зівялий уже ряст. Нарешті

Лукія пошепки промовила:

— Офіцерша!.. бреше!.. За щож він мене вдарив? Що я йому зробила? Сина привела!

І вона гірко, гірко, заплакала! Марочко, дивлячись на неї, й собі заплакав. Вона взяла його на руки, поцілувала й мовчки пішла до хати.

Старі повернувшись надвечір додому, сміючись, розповідали, як улани виходили з села, та як одна, вже вагітна, дівчина пішла за возом їх знайомого мисливця.

— Як бо її звать? — говорила Марта: — стривай... стривай... от і забула... ага... згадала — Одарка!

Лукія здригнулась.

— Тільки з якогось іншого села, не Буртянська.

— Чому це нашого знайомого не видко було між уланами?

— Еге, не видко було, а я навмисне його виглядала; так ні ж, не видко було.

— Мабуть, чи не поїхав уперед.

— Мабуть.
